

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА: ПОНЯТІЙНИЙ АСПЕКТ

Будь-яка наука, зокрема її теоретична система, включає систему понять, в яких виражаються окремі сторони процесів і явищ, що вивчаються конкретною дисципліною. Саме поняття як основа знання включені до процесу пізнання, є засобом формування нових висновків.

Питання розробки понятійного апарату в історико-педагогічних дослідженнях, як і в будь-яких інших, набувають особливого значення для їхньої методологічної оснащеності. У зв'язку з цим постає проблема методики підходу дослідників до розробки понятійного апарату. До того ж, на думку відомого російського дослідника, розробника наукознавчих аспектів дослідження історії дитячого руху М. Басова, це пояснюється природним прагненням, зацікавленістю кожного дослідника як можна швидше і якісніше отримати точні дані про стан вивченості його проблеми або періоду. Тому уточнення кола понять і їхнього об'єму є необхідним складовим елементом будь-якої наукової роботи [1, с. 37].

Понятійний апарат дитячого руху – це система наукових категорій, що відображають найбільш істотне в розвитку дитячих структур (формувань). Основні поняття дитячого руху видозмінювалися в залежності від особливостей та завдань того чи іншого періоду його розвитку, зумовлених соціально-економічними факторами, станом теорії і практики дитячого руху [2, с. 243].

Науковий інтерес до дитячого руху як нової соціальної реальності суспільства став об'єктом уваги передової педагогічної громадськості з початку ХХ ст. Це зумовлено рядом об'єктивно-суб'єктивних причин. Зокрема, закономірностями розвитку й кризовим станом суспільства та потребою у

якісних змінах системи підготовки підростаючого покоління.

Історіографічний аналіз джерел з даної проблеми дав змогу виділити пріоритетні напрями досліджень різних аспектів дитячого руху в таких наукових галузях: історія, соціологія, психологія, педагогіка.

Історія розвитку науки про дитячий рух (предметом дослідження якої, зокрема, є розробка понятійно-категоріального апарату дитячого руху) висвітлена у працях Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Волохова, А. Кирпичника, Е. Мальцевої, І. Руденко, О. Титової, Т. Трухачової.

Дослідження О. Бондар, С. Диби, Ю. Жданович, Я. Луцького, П. Мартин, В. Окаринського, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, Ю. Поліщук, Б. Савчук, М. Сидоренко, О. Сич, С. Харченка, М. Чепіль, Л. Ярової та ін. присвячені різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні.

Як показав історіографічний аналіз проблеми, на сьогодні у науковому доробку практично відсутні дослідження дитячого руху як соціально-педагогічної категорії практично відсутні.

Мета статті – здійснити аналіз понятійно-категоріального апарату дитячого руху як соціально-педагогічної системи.

Аналіз різних точок зору учених, теоретиків і практиків, дає підстави стверджувати, що складність і багатогранність поняття „дитячий рух” зумовила різноманітність підходів до його визначення.

На думку дослідників, генезу поняття „дитячий рух” слід відносити до 10-х – 20-х років ХХ ст. – часу зародження педагогіки дитячого руху – самостійної галузі знання, що вивчає сутність, закономірності, специфічні риси процесу виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Її об'єктом виступає дитячий рух як специфічна форма виховання, предметом – процес виховання та розвитку особистості в дитячій організації. Це самостійна галузь педагогіки; наукове знання, об'єктом пізнання якого виступає рух як форма вияву соціальної активності Дитинства, специфічний суб'єкт виховання підростаючого покоління [2, с. 203].

На першому етапі змістовного розвитку основних понятійного апарату

дитячого руху помітний пріоритетний вплив ідей про класовий, політичний характер дитячої організації, про необхідність її переведення на базу школи, про практичну участь дітей в соціалістичному будівництві як провідний виховний метод. Тому в основних поняттях, представлених в дослідженнях до 80-х років ХХ ст., дитячий рух розкривався як явище, насамперед, суспільно-політичне, класове, таке, що має педагогічну, атеїстичну, інтернаціональну і діяльну спрямованість, спрямоване на комуністичне виховання дітей. На даному етапі основні поняття і визначення в історії дитячого руху механічно запозичувалися з директивних документів партії, що практично не залишало місця для індивідуальної творчості дослідників. Виняток становлять певні „проблиски”, спроби деяких дослідників 60-70-тих років ХХ ст. вирватися із сталих рамок, проявити самостійність, які вимушені були підкреслювати класовий, політичний характер дитячого руху, але без особливого акценту на цих його рисах [1, с. 35–36].

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки з'явилися нові підходи до трактування понятійного апарату дитячого руху, визначення його основних категоріальних понять. Одна із причин – в умовах реформування суспільства кінця 80-х – першої половини 90-х рр. ХХ ст., а згодом розпуску єдиної дитячої організації більшість колишніх визначень багатьох понять втратили сенс. Розробка понятійного апарату набуває розвитку на „більш творчій і вільнодумній основі”, зокрема, спостерігаються спроби дати більш вільні від політичної зашореності визначення, пов'язані з сучасними особливостями розвитку дитячого руху, підкреслюється його соціально-педагогічне і психологічне значення для формування особистості дитини. Всі сучасні підходи до визначення основних понять дитячого руху „...виходять з ідеї про природну активність дітей, їхнього закономірного прагнення до об'єднання в товаристві однолітків, в яких дитина бачить засіб самозахисту, самовизначення, самоствердження себе як особистості” [1, с. 31, 36–37].

Аналіз різних трактувань поняття „дитячий рух” дає змогу стверджувати, що єдиного визначення, яке відповідає вимогам розвитку сучасної теорії і

практики, на сьогодні немає. Проте загальні підходи до проблеми знайдені: по-перше, майже всі дослідники зійшлися на думці про те, що дитячий рух є частиною єдиного соціального руху; по-друге, поняття „дитячий рух” ширше за поняття „дитяче об'єднання” і „дитяча організація”. На думку М. Басова, „...таке розкриття понять відрізняється від вже відомих розкутістю поглядів на дитячий рух, свободою від моноідеології, від традиційно заполітизованих колишніх визначень, які довгі роки створювалися в директивних документах партії [1, с. 29–30].

Значний внесок у розвиток педагогіки дитячого руху даного періоду зробили члени Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), створеної в січні 1991 р. В результаті наукової дискусії, ініційованої майбутніми членами Асоціації в 1989-1990 рр., піднімаються питання про необхідність вивчення дитячої громадської активності у змінних соціально-політичних умовах, визначення пріоритетних напрямів досліджень та принципів їхнього відбору; здійснення спроб узгоджених, координованих досліджень, результати яких обговорюються на щорічних наукових конференціях, публікуються у збірках наукових праць; розробку понятійно-категоріального апарату науки про дитячий рух; формування образу науки, її концептуальної моделі і т.п. На порядку денному – створення нової галузі наукових знань, предметом вивчення якої є феномен дитячого руху, дотичний до різних наук: соціології, соціальної педагогіки, соціальної, загальної і вікової психології, економіки, правознавства та ін. [3, с. 73].

Саме завдяки зусиллям членів Асоціації (М. Богуславського, К. Радіної, О. Титової та ін.) на науковому „небосхилі” з'явилася нова галузь наукового знання – наука про дитячий рух, яку учасники дискусії запропонували назвати „соціокінетикою дитинства” – особливої наукової галузі, системи (сукупності) наукових знань про дитячий суспільний рух, яка включає: загальну теорію дитячого руху, методику діяльності дитячих громадських об'єднань, організацій, історію й історіографію дитячого руху та ін. [2, с. 317].

Об'єктом соціокінетики є дитячий рух як особливе соціальне явище, що

реально пов'язує світ дитинства і світ дорослих; як специфічна форма участі дітей у суспільному житті, що об'єктивно містить у собі механізм реалізації громадянських прав і свобод дитини; як своєрідний соціально-виховний інститут, що спрямовує процеси соціалізації особистості. Предмет соціокінетики включає: стан і розвиток дитячого руху в державі і суспільстві (тенденції, фактори, умови, закономірності, загальне та особливе у зв'язках і відносинах з державними і суспільними структурами); сутність дитячих об'єднань, процеси їхнього створення і функціонування, особливості і основи діяльності їх різних типів і видів (правові, економічні, соціально-психологічні, педагогічні, організаційно-методичні та ін.), їхні соціальні зв'язки і відносини, взаємодію; процеси розвитку особистості в діяльності дитячих об'єднань (фактори, умови, закономірності, характер міжособистісної взаємодії, соціальні ролі та позиції дітей і дорослих в дитячому русі) [3, с. 74].

На сьогодні вченими-дослідниками дитячого руху визначені такі розділи соціокінетики дитинства: методологія науки про дитячий рух; теорія дитячого руху; методика діяльності дитячих об'єднань; історія та історіографія дитячого руху. При цьому становлення змістовної структури соціокінетики супроводжується двома протилежними процесами: з одного боку – це інтеграція наукових знань різних наук, різних галузей наукових знань про людину, людські співтовариства і суспільство в одній предметній галузі; з іншого – диференціація предмета науки не лише за рівнями знання, але й за змістом [3, с. 74].

Таким чином, соціокінетика – це результат вивчення дитячого руху на певному просторі та в певний час, виражений у вигляді опису названого явища, висновків, понять, що розкривають причини, характер, рушійні сили, алгоритм і моделі діяльності та взаємодії дитячих об'єднань, організацій, рухів.

Одним із завдань соціокінетики дитинства є розробка понятійно-категоріального апарату дитячого руху. Наведемо декілька прикладів визначень поняття „дитячий рух”, запропонованих розробниками даної науки, сучасними вченими і дослідниками:

І. Руденко: дитячий рух – соціально-педагогічна система, конкретно-історична інституційна реальність, що виражає роль дитинства у суспільстві та має освітньо-культурологічний потенціал [5, с. 15].

Л. Алієва: дитячий рух – об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) та Дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держав у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Дитячий рух – це родове поняття, що розкриває об'єктивно-суб'єктивний характер соціального явища, виразника дитинства, соціально-педагогічної реальності в конкретному просторі і часі [2, с. 60–61].

Р. Литвак: дитячий рух – складова частина соціального руху, що представляє сумісні дії дітей та дорослих, які об'єдналися з метою накопичення соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій та самореалізації; унікальний соціально-педагогічний фактор, що активно стимулює дитяче самоствердження, самовизначення і, нарешті, соціалізацію [2, с. 64];

Е. Мальцева: дитячий рух як реальність соціально-історична і педагогічна у своєму розвитку (об'єктивно-суб'єктивному) проходить класичні сходи, цикли за певними визначеними векторами: від простого до більш складного; від „руху” до окремих конкретних структур-об'єднань; від жорстко організованих – знову до руху; від хаосу до порядку і навпаки; від яскраво вираженої соціальної спрямованості з виховними елементами до фактору, переважно, виховного, культурологічного [4].

Д. Лебедев: дитячий громадський рух – форма громадської активності дітей, соціально-педагогічне явище, що перебуває на стику соціально-політичної сфери суспільства та його педагогічних систем, сукупність дитячих громадських об'єднань різних типів та видів (рухів, організацій, колективів), що діють у суспільстві на конкретному етапі його розвитку [2, с. 66];

Таким чином, сучасні дослідники розглядають дитячий рух (дитячий громадський рух) як соціально-педагогічну категорію – соціально-педагогічну систему, соціально-педагогічне явище, соціально-педагогічну реальність,

соціально-педагогічний фактор.

На особливу увагу заслуговує інтегрований підхід до дитячого руху як соціально-педагогічної системи. Для підтвердження цього, для більш глибокого та ґрунтовного усвідомлення сутності поняття „дитячий рух” вважаємо за необхідне проаналізувати розгляд даної дефініції з точки зору філософії, соціології та педагогіки.

Так, базове поняття „рух” визначається філософами як „зміна”, а будь-яка зміна не терпить „застиглих” форм, „заданих постулатів” [6, с. 208]. До того ж поняття „рух”, що базується на зміні станів, відносин, взаємодій, постійно змінюється і кількісно, і якісно [5, с. 13].

З точки зору соціології, виникнення соціальних рухів пов'язується зі змінами в цінностях, нормах поведінки людей, соціальними змінами, що пояснює їхню природню і неминучу появу в суспільному розвитку. Дитячий рух розглядають як різновид соціального руху на основі спільності рис, що його характеризують, і функцій, які він виконує „відповідно до очікувань суспільства” (Е. Дюркгейм) [5, с. 14].

У вітчизняній історії дитячий рух, як суспільне явище, виконує дві функції: перша – сприяє збагаченню соціальної практики, орієнтуючись на потреби оточуючих людей та суспільства; друга – створює умови для задоволення інтересів, устремлінь дітей та підлітків. Реалізація зазначених функцій вимагає певних самозорганізованих форм, багаторівневих, які перебувають у певних відносинах між собою. А дитячий рух і являє собою сукупність різноманітних дитячих структур (об'єднань, організацій, клубів, спілок і т.п.) – дитячих формувань, які є самостійними елементами єдиної цілісності. Тому наявність функцій і структур, які надають соціальному явищу певної цілісності, дає підстави вважати дитячий рух соціальною системою [5, с. 14].

З точки зору педагогіки, дитячий рух як стійкий, цілісний механізм, спрямований на реалізацію цілей виховання, співвідноситься з поняттям „педагогічна система”. Дослідники виділяють ряд компонентів, які

характеризують дитячий рух як педагогічну систему: ціль (мета), що виражається в розвитку суб'єктності дитини; діяльність, що носить творчий та розвивальний характер; методи, що відображають самодіяльне начало дитячого співтовариства; форми, представлені різноманітним спектром об'єднань дітей та дорослих [5, с. 15].

На думку І. Руденко, основна відмінна особливість дитячого руху як соціально-педагогічної системи полягає в тому, що потреба участі в ньому виникає тоді, коли у індивіда, особистості, групи виникає проблемна ситуація при реалізації власних інтересів та здібностей у взаємодії з середовищем. У цьому разі дитячий рух проявляється в особливій формі організації дитячої самодіяльності, яка набуває, з одного боку, сенсу і значення середовища власної життєдіяльності дітей, а з іншого – соціально значущої діяльності [5, с. 15].

В науковій сфері сьогодні простежується тенденція до узгодження в основних підходах щодо розуміння природи дитячого руху, його сутності, принципів побудови та функціонування. У цьому контексті важливим є аналіз та узагальнення понятійно-категоріального аспекту даної соціально-педагогічної категорії.

Подальшого вивчення потребують такі питання, як наукознавчі аспекти дослідження історії, теорії та практики дитячого руху, історіографія розвитку дитячого руху в Україні і т.п.

У статті здійснено аналіз понятійно-категоріального апарату дитячого руху як соціально-педагогічної системи, що є одним із завдань соціокінетики дитинства – науки про суспільний рух в дитячому середовищі.

Ключові слова: дитячий рух, соціально-педагогічна система.

In the article the analysis of concept-category vehicle of child's motion is carried out as a socially pedagogical system which is one of tasks of science about public motion in child's environment.

Keywords: child's motion, socially pedagogical system.

Список використаних джерел:

1. Басов Н.Ф. Теоретико-методологические проблемы исследования истории детского движения в России (нач. XX в. – 90-е гг.): Монография. – Кострома: КГПУ, 1997. – 380 с.
2. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
3. Коляда Н.М. Соціокінетика дитинства: наука про дитячий рух // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія „Педагогічні науки”. Вип. 166. – Черкаси, 2009. – С. 72–76
4. Мальцева Э.А., Костина Н.М. Педагогика детского движения. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2000. – 516 с.
5. Руденко И.В. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ) : монография / И.В. Руденко ; под. ред. Л.В. Алиевой. – М. : Пед. общество России, 2008. – 232 с.
6. Философия. Энциклопедический словарь / Под. ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004.

Довідка про автора

КОЛЯДА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

Місце роботи: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Посада: доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки

Наукова ступінь: кандидат педагогічних наук

Вчене звання: доцент

Адреса: 20300, Черкаська область, м.Умань, вул. Карпінського 24-а

Контактні телефони: (04744) 4-06-22; 0672883407

E-mail Koliada_n@mail.ru